

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA ANKARA-İSTANBUL ARASINDA İRTİBATI SAĞLAYAN BİR VATANSEVER: HAMİT BEY

Mustafa Selçuk*

Siyasi Mümessilliğin Kurulması

Ankara merkezli Milli Mücadele'nin gün geçtikçe büyümesi/gelişmesi ve meclisin açılması ile artık yeni bir dönemin başladığını görmekteyiz. TBMM hükümeti, İstanbul'daki Osmanlı hükümeti, İtilaf devletlerinin temsilcileri ile ve dış dünya ile irtibat için bir temsilciliğe ihtiyaç duymuştur. Önceleri gizli olarak yürütülen bu faaliyet, daha sonra gizlilik kaldırılarak açıktan irtibat sağlanmıştır. Yeni bir devletin temsili için İstanbul'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin imkânlarını kullanarak bu cemiyetin ikinci başkanlığını yürüten Hamit (Hasancan) Bey istihdam edilmiştir.

Hamit Bey, Düyün-ı Umumiye İdaresi'nde mali danışmanlık, Osmanlı Bankası'nda yönetim kurulu üyeliği ve Darülfünun Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyeliği yapan çok yönlü bir Osmanlı aydınıdır. Hamit Bey, aynı zamanda İstanbul'daki son seçimlerde en çok oy almış halkın yakından tanıdığı, güvendiği ve sevdiği bir isimdir.¹ Bu özellikleri ve mükemmel Fransızcasıyla dış ilişkiler ve arabuluculuk konusunda önemli bir aktördür. Her şeyden öte Hamit Bey ülkesinin bulunduğu durumun farkında olan ve zor zamanda vazife almaktan kaçınmayan bir vatanseverdir.²

* Yrd. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

¹ İkdâm gazetesi, seçim sonuçlarını duyurduğu haberinde Hamit Bey hakkında şu övgü dolu ifadeleri kullanmıştır: “Hamit Bey, umuru maliye ve iktisadiye de fikrinden istifade edilecek kıymetli bir mütehasstır. Mali ve iktisadi ve alelumum memleketin istikbaline taalluk eden işlerde Hamit Bey kadar ihtisas sahibi ve efkârından istifade edilecek müşavirlerimiz pek azdır”. Bkz, İkdâm, nr. 8210, 20 Aralık 1919, s. 1.

² Hamit Bey'in Milli Mücadele'nin ilk yıllarında yaptığı hizmetlerin kıymetine dikkat çeken bir yazı için bakınız: Fethi Tevetioğlu, “Kızılâyıcı Hâmid Bey”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 3, Sayı: 9, Temmuz 1987, s. 681-690.

Hamit Bey'in siyasi misyonunu iki ana dönemde inceleyebiliriz. İlk olarak olabildiğince gizli ve gayri resmi olmak üzere daha çok İstanbul'dan Ankara'ya istihbarat ağırlıklı çalışmaların yapıldığı birinci dönem. Bu dönemde özellikle İstanbul'dan Ankara'ya başta nitelikli personel (hekim, subay, gazeteci vb.), istihbarat, silah ve mühimmat olmak üzere her türlü ihtiyaç kaleminin kaçırılması ve bunların büyük gizlilik içinde Anadolu'ya sevk edilmesi gerçekleştirilmiştir. Bu dönem pek nazik ve tehlikeli bir dönemdir.³

İkinci dönemde açıktan temsilcilik görevi üstlenilmiştir. 1921 senesinde gelişen olaylar neticesinde artık iyice gün yüzüne çıkan Hamit Bey'in faaliyetleri, aynı zamanda TBMM'nin askeri başarılarının artması ve dünyada tanınır olması dolayısıyla Hamit Bey'in pozisyonu siyasi temsilci hüviyetine bürünmüştür. Bu tarihten itibaren bazen gayri resmi bazen de doğrudan olarak İtilaf Kuvvetlerinin İstanbul'daki temsilcileri ile görüşmeler yapmış ve verilen notalara aracılık etmiştir. Belli bir süre sonra da esir değişiminde olduğu gibi Ankara hükümeti adına anlaşmalara imza atmıştır.

Milli Mücadelenin başarıya ulaşmaya başlaması ile İstanbul'daki temsilciliğin önemi daha da artmıştır. Çünkü İtilaf Devletleri ile irtibat ancak bu birim vasıtasıyla yapılabilmiştir. İstanbul temsilciliği Ankara hükümeti adına, hükümetinden aldığı talimatlar doğrultusunda hareket etmiş; hükümetin dış politikada temsilini sağlamış ama öncelikle TBMM hükümetinin tanınması için gayret etmiştir. İstanbul'da İtilaf Kuvvetlerinin yüksek komiserlikleriyle temas halinde bulunan Hamit Bey, TBMM ile diğer devletler arasında siyasi irtibatı sağlamıştır.

Gizlilik Dönemi Faaliyetleri

Hamit Bey, TBMM'nin açılmasından ve Milli Kuvvetlerin etki alanını genişletmeye başlamasından kısa bir süre sonra İstanbul'da görevine başlamıştır. Hamit Bey'in asıl görevi Kızılay ikinci başkanlığıdır. Kendisi bu görevini yürütürken bir yandan da Anadolu'nun ihtiyaçlarını temin etmeye çalışmıştır. 8 Kasım 1920'da tarihinde⁴ bu göreve getirilen Hamit Bey, Hilal-i Ahmer'in Sultanahmet'te bulunan merkez binasında çalışmalarını yürütmüştür. Hamit Bey, Harbiye Nezareti'nin el altından gizli olarak desteklediği yeraltı örgütleriyle koordineli bir şekilde çalışmıştır.⁵ İstanbul'da subaylar tarafından örgütlenen bu kuruluşların Milli Mücadele'ye

³ Hamit Bey'in Mülkiye'den sınıf arkadaşı olan M. Musa Adiga, Ankara Hükümetinin İstanbul'da temsil edilmesinin pek nazik ve tehlikeli bir görev olduğunu ifade etmiştir. Hamit Bey hakkında sözleri için bakınız: Mücellitoğlu Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. 1, Ankara 1954, s. 363.

⁴ GotthardJaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, C. 1, TTK Yay., Ankara 1970, s. 127.

⁵ Karakol Cemiyeti, Zabitan, Yavuz, M.M., Moltke, Hamza, Mücahit, Muharip ve Felah gibi isimlerle anılan bu grupların faaliyetleri için bakınız: Serdar Yurtsever, *Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri, Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)*, Atam Yay., Ankara 2008, s. 45-80; Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul (1918-1923)*, İletişim Yay., İstanbul 2000, s. 173-208.

yardımları tam olarak ortaya konamamıştır. Hamit Bey, Felah grubunun kendisine sağladığı gizli telgraf hattı vasıtasıyla Ankara ile haberleşmiştir.⁶ İstanbul'dan yapılan yardımların geçiş güzergâhında köprü vazifesi gören İnebolu Limanı bu haberleşmede önemli bir irtibat noktasıdır. Hamit Bey, İtilaf Kuvvetlerinin gözü önünde ancak büyük bir gizlilikle sürdürülen kaçakçılık faaliyetlerini organize eden subaylara her türlü konuda yardımcı olmuştur. Kendisi, resmi olarak görevli bulunduğu Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin imkânları ile Anadolu harekâtına lojistik destek sağlamıştır. Cemiyetin uluslararası saygınlığı ve bağlantıları da kullanılarak gizli faaliyetler olabildiğince artırılmıştır.⁷ İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan yardımlarda cemiyetin rolü vurgulanmalıdır. Nitekim cemiyetin bu faaliyetleri İngilizlerin dikkatinden kaçmamıştır. İngiliz Yüksek Komiseri, 13 Nisan 1921 tarihli raporunda Lord Curzon'a Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin de yardımları ile İstanbul'daki depolardan silah kaçırıldığını ve bunların Anadolu içlerine sevk edildiği ifade etmiştir.⁸ Cemiyet, İstanbul ile Anadolu arasında köprü görevi üstlenmiştir.⁹ Bu dönemde, Anadolu için yapılan faaliyetleri perdeleme görevi gerçekleştirilmiştir. Hamit Bey, İstanbul'da faaliyet gösteren diğer yeraltı grupları ile doğrudan temasta bulunup Ankara'nın isteklerini koordine etmektedir. Ayrıca bakanlıklar ve Genelkurmay Başkanlığı ile doğrudan irtibata geçmiştir. Kendisi, Fransız karargâhında görev yapan irtibat subayı vasıtası ile mümkün olduğunca bilgi sızdırmıştır.

Hamit Bey, bu dönemdeki faaliyetlerini gayet sıkı bir gizlilik içerisinde yürütmeyi başarmıştır. Ankara'dan aldığı talimatlarla hareket eden Hamit Bey, iletişimden dolayı talimatlar gecikince *"bendeniz ve rüfekam pek müşkül durumda bulunuyoruz"* demek suretiyle yaşadıkları zorlukları ifade etmiştir.¹⁰ Genel olarak Sakarya Savaşı'nın kazanılmasına kadar geçen zamanı kapsayan bu gizli dönemde Hamit Bey şu faaliyetleri yürütmüştür: Personel kaçırılması, mühimmat sevkiyatı, istihbarat faaliyetleri, İtilaf Kuvvetlerinin yaklaşımları ve Milliyetçiler hakkındaki fikirleri ve Yunan ordusunu vaziyeti.

Avrupa kamuoyundaki gelişmeler, İstanbul basınının ve hükümetin tavrı an be an Ankara'ya rapor edilmiş, aynı zamanda İtilaf Devletlerinin Kuvayı Milliye hakkındaki düşünceleri ve aldıkları tedbirler de vakit kaybedilmeksizin Ankara'ya bildirilmiştir. Diğer yandan Anadolu'da yayınlanmakta olan gazetelerin gizlice

⁶ Ekrem Baydar, "Mustafa Kemal'in Gizli Teşkilatını Ben İdare Ediyordum", *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1970.

⁷ Hilal-i Ahmer Cemiyeti hakkında detaylı bilgi için bakınız: Mesut Çapa, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1915-1925), Ankara 2010; Seçil Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*, C. I, Ankara 2000.

⁸ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul (1918-1923)*, İletişim Yay., İstanbul 2000, s. 205.

⁹ Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kurtuluş Savaşı'ndaki faaliyetleri için bakınız: Seçil Karal Akgün, "Cumhuriyet Duyurulurken Geride Bırakılmayan Bir Kurum: Hilal-i Ahmer Cemiyeti, *OTDÜ Gelişme Dergisi*, Sayı: 39, Nisan 2012, s. 111-136.

¹⁰ Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, C. 1, İstanbul 1975, s. 372.

İstanbul'da dağıtılmasında rol oynayarak Milli Mücadele hakkında bir kamuoyu oluşturulması hedeflenmiştir.

Resmî Temsilcilik Dönemi

TBMM hükümeti, askeri ve siyasi başarıları ile varlığını ispat ettikçe ve kamuoyunda tanındıkça, İstanbul'da faaliyet gösteren başta İtilaf Kuvvetleri temsilcileri olmak üzere İstanbul hükümeti, İstanbul halkı, yabancı ve yerel basın temsilcileri ile diyaloga geçmek zaruri hale gelmiştir. Özellikle yabancı devlet temsilcileri ile bazen resmi bazen de gayri resmi temaslar Hamit Bey vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Kuvayı Milliye hareketinin lideri Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Kuvvetleri yüksek komiserleri ve komutanlarıyla, İngiliz, Fransız ve İtalyanlar gibi yabancılarla yapılan siyasi ve diplomatik görüşmelerde; yabancı ajanslar aracılığıyla Avrupa'ya, Batı dünyasına duyurmak istediği protesto ve mesajlarının yayılmasında İstanbul'da görevlendirdiği Hamit Bey'den yararlanmıştı.¹¹ Hamit Bey'in faaliyetleri artık gizlenemeyecek boyutlara gelmiştir. Nitekim İngiliz istihbarat elemanları Hamit Bey'in faaliyetlerini tespit etmişlerdir.¹² Ankara hükümeti de gelişmeler karşısında bu temsilciliği açıklamıştır.¹³ Çünkü artık doğrudan İtilaf Kuvvetleri ile temas sağlanacak duruma gelinmiştir. Hamit Bey'in resmi görevi 14 Haziran 1921 tarihinde başlamaktadır.¹⁴

TBMM hükümetinin iç ve dış dünya ile irtibata geçmek istemesi kadar başta İngilizler olmak üzere İtilaf Kuvvetleri de günden güne gücünü artıran Anadolu hareketi ile temas kurmak istemektedir. Anadolu'nun iç kesimlerinde İstanbul hükümetinin hükmü geçmemektedir. Buralara nüfuz etmek için istemeyerek de olsa Ankara hükümetini muhatap olmak zorunda kalmışlardır. Hamit Bey, görüşmelerini bazen doğrudan M. Kemal Paşa ile bazen Genel Kurmay Başkanı ile bazen de Hariciye Vekâleti ile yapmıştır. İstanbul'da elde ettiği bilgi hangi kurumu ilgilendiriyorsa doğrudan o kişi/kurum ile muhatap olmuştur. Burada irtibat genelde telgraf ile bazen de özel kurye ile gerçekleştirilmiştir.¹⁵

Hamit Bey'in öncelikli görevi İstanbul'daki İtilaf Kuvvetlerinin temsilcileri olan yüksek komiserlerden bilgi sızdırmaktır. Bunu da bazen şahsi dostlukları ile çoğu zaman da yüksek komiserlerin nezdinde bulunan Türk irtibat subaylarından elde etmiştir. Bu subaylar, yabancı dil bilgisi olan ve özenle seçilmiş Anadolu hareketini gizlice destek veren Türk subaylarıdır. Subaylar günlük olarak yüksek komiserle-

¹¹ Fethi Tevetoğlu, *Atatürk ile Samsun'a Çıkanlar*, TTK Yay., Ankara 1971, s. 60.

¹² Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, C. 1, s. 310.

¹³ Himmetoğlu, s. 308.

¹⁴ Himmetoğlu, s. 309.

¹⁵ Kurtuluş Savaşı'nda telgraf memurlarının hizmetleri ve PTT teşkilatı için bakınız: İstiklal Harbi'mizde PTT, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2009.

rin faaliyetlerini Hamit Bey'e iletmışlerdir.¹⁶ Örneğin Fransız karargâhına yerleştirilen Yüzbaşı Kemal Bey, haber sızdıran subaylardan birisidir.¹⁷

Hamit Bey'in en önemli haber kaynaklarından birisi de Fransızlardır. Fransız yetkilileri ile özel dostlukları olan Hamit Bey bu dostluğunu¹⁸ kritik bir ilişkiye çevirip yoğun bir şekilde başta İngilizler ve Yunanlılar olmak üzere onların planlarını önceden öğrenip Ankara'ya rapor etmiştir. Hamit Bey'in telgraflarında bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle Fransız komutan General Pelle ile bazen İngilizlerin bile haberi olmadan "mahremane" görüştüğünü ifade etmiştir.¹⁹ Aynı şekilde Yunan askerleri tarafından yapılan İzmit katliamında²⁰ mağdur olan halka yardım için üç vapur tedarik eden Hamit Bey kendisi de yine Fransızlardan aldığı bir torpido botla gizlice bölgeye gitmiştir.²¹

1 Ağustos 1921 tarihli telgrafında Yunanlıların Türk ordusunu kuşatma hazırlıkları yaptığını bildirmiş, üç gün sonra gönderdiği telgrafta hazırlıkların "kemali sükûnetle" devam ettiğini ifade etmiştir.²² 11 Ağustos 1921 tarihli raporunda ise Fransız kaynaklı bir bilgide Yunan ordusunun susuzluktan dolayı Eskişehir'e doğru çekilmek zorunda kaldığını bildirmiştir.²³ Yunanlıların İngiltere'den satın aldığı beygirlerin ilk partisi olan 1500 beygiri 13 Ağustos'ta İngiltere'den yola çıktığını bildirmiş²⁴, düşman ordusunda tifo salgını baş gösterdiği ve askerlere ancak iki günde bir ekmek dağıtılabildiği ifade edilmiştir. "Hayırhah bir ecnebi zabitin" verdiği bilgiler doğrultusunda düşman ordusu hakkında son derece stratejik bilgileri Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya/Ankara'ya hemen rapor etmiştir.²⁵ Yunan ordusu hakkında verilen istihbaratlar

¹⁶ Gizli gruplar ile temasta olan subayların istihbarat faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz: Yurtsever, *a.g.e.*, s. 81-142.

¹⁷ Baydar, *a.g.m.*, 14 Ekim 1970.

¹⁸ Rıza Nur, hatıralarında Hamit Bey'in Fransızlarla olan sıkı dostluğuna vurgu yapar ve onun "Fransızların adamı" olduğunu ifade eder. Bkz, Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C. 2, İşaret Yay., İstanbul 1992, s. 204-205.

¹⁹ Himmetoğlu, s. 360.

²⁰ Anadolu'da Yunan Mezalimi için bakınız: *Türkiye'de Yunan Fecayî*, I-II, (Neşr. Dâhiliye Nezareti), İstanbul 1337-1921; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (BOA), *Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhaslığı* (HR. İM). 61-9; 60-29; 61-18.

²¹ Himmetoğlu, s. 324.

²² Himmetoğlu, s. 350-352.

²³ Himmetoğlu, s. 358.

²⁴ Himmetoğlu, s. 363.

²⁵ Yabancı askerin Yunan ordusu hakkında verdiği bilgiler şunlardır: savaşa katılan askerin mevcudu 140 000, Eylül 1921'e kadar zayıat 20.000, düşmanın takip ettiği hat, Bursa-Karaköy, Eskişehir'dir, buradaki demiryolu hattı aktif bir şekilde işlemekte ve cephe gerisine kadar uzanmaktadır. Ordunun maneviyatı iyidir ve hala Ankara'ya ulaşma hevesindedir. Yunanlılar taarruzu daha iyi hazırlanmak için geciktiriyorlar. Bkz; Himmetoğlu, s. 373.

son derece önemlidir.²⁶ Bu veriler cepheden gelen haberlerle karşılaştırılıp yeni harekât planları hazırlanmıştır.

Hamit Bey, bir yandan İtilaf Kuvvetlerinin nabzını tutarken bir yandan da İstanbul kamuoyunun gelişmelere karşı tavrını izlemiştir. İstanbul gazetelerinde çıkan haber ve yorumlar zaman kaybedilmeden rapor edilmiştir. Örneğin 5 Haziran 1921 tarihli Tan gazetesinde yayınlanan baş makalesinin içeriği gönderilmiştir.²⁷

Hamit Bey görevini büyük bir dikkatle yaparken günün şartları gereği ve geciken cevabi telgraflar nedeniyle zorlandığı durumlar olmuştur. Kendi ifadesiyle *“ecnebi mahfillerde doğru politikalar üretebilmem için değişen durum ve olaylarda hızlı bilgilendirilmesini”* talep etmiştir.²⁸ Bir başka seferinde *“hızlı ve son derece gizlilik içerisinde hareket edilsin ki bu istihbarat kaynağı kapanmasın”* demiştir.²⁹ İngilizler ile irtibata geçmek için kendisine yeterli bilgi verilmediği gibi, konu ile ilgili talimatın da gelmediğini ifade eden Hamit Bey, içerisinde bulunduğu durumu *“bendeniz ve rüfekam pek müşkül mevki-de bulunuyoruz”* demek suretiyle yaşadığı zorlukları dile getirmiştir.³⁰

Fransızlar ile ilgili temaslar yukarıdaki satırlarda da ifade edildiği gibi genelde verimli, İngiliz ve Yunanlıların faaliyetleri üzerine bilgi toplama merkezli olmuştur. Fransızlar İngilizlerin uygulamalarından duyduğu rahatsızlığı el altından Türk tarafını desteklemekle ortaya koymuştur. Bilgi akışındaki verimliliğin nedeni ise daha çok Hamit Bey’in kişisel girişimleri olduğunu ifade etmiştik. Fransızlar ile TBMM arasındaki görüşmeler bir anlaşma ile sonuçlanmıştır. İki taraf arasındaki görüşmeleri Fransızlar adına Fransa Parlamentosu dış ilişkiler komisyonu başkanı Franklin Bouillion temsil etmiştir.³¹ Fransız mebusun İstanbul’da karşılanması ve güvenli bir şekilde Anadolu’ya geçirilmesi işini Hamit Bey organize etmiştir. 24 Mayıs 1921 tarihinde İstanbul’a gelen Fransız devlet adamı, ertesi sabah (25 Mayıs) Hamit Bey ile bir görüşme yaparak acilen İnebolu üzerinden Ankara’ya gitmek istediğini bildirmiştir. Hamit Bey, Franklin Bouillion’un Fransız devlet adamı Briand’ın dostu olduğunu ve ülkesinde etkin nüfuzu olduğunu ifade ederek Kilikya konusunda bir anlaşma yapılabilceğini bildirmiştir. F. Bouillion’a İnebolu’dan itibaren Hariciye vekili Y. Kemal Bey eşlik etmiştir.³² Dışişlerine vekâlet eden Fevzi Paşa, 9 Haziran’da F. Bouillion’un

²⁶ Yunan Ordusu’nun saldırı hazırlıkları yaptığına dair ajans haberleri Ankara’ya iletilmiştir. Bkz; BOA, HR. İM. 60-5.

²⁷ Himmetoğlu, s. 322-323.

²⁸ Himmetoğlu, s. 347.

²⁹ Himmetoğlu, s. 349.

³⁰ Hamit Bey’den Hariciye Vekâlet’ine 12 Eylül 1921 tarihli telgraf için bakınız: Himmetoğlu, s. 372.

³¹ Adil Dağıstan, “Milli Mücadele’de Türk-Fransız İlişkileri (1918-1921)”, *Türkler*, C. 16 (Ankara, 2002), s. 276.

³² Yusuf Kemal Tengirşek hatıralarında F. Bouillion ile birlikte gerçekleştirdiği seyahatten bahseder. Y. Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul 1967, s. 246-250.

Ankara'ya ulaştığını, kendisiyle görüşmelere başlanacağını ve yeni bilgiler varsa gönderilmesini Hamit Bey'den rica etmiştir.³³ Bugünlerde Franklin Bouillion ile sürdürülen görüşmeler kesintiye uğramış ancak Fransa ile anlaşma yine Franklin Bouillion aracılığı ile Sakarya Savaşı'ndan sonra 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanmıştır.³⁴

Hamit Bey, Fransızlar ile ilişkilerinde İstanbul'daki imtiyaz sahibi Fransız şirketlerinden nakliye ve ulaşım konularında teknik ve malzeme desteği almıştır.³⁵ Özellikle vapur kiralama hususu sık sık gündeme gelmiştir.³⁶ Anadolu'ya nakledecek malzeme ve personel konusunda Fransız imtiyazına sahip şirketlerden yararlanılmıştır.

İngilizler ile temaslar Fransızlara göre daha sınırlı olmakla birlikte İngilizlerden de görüşme talepleri gelmiştir. Hamit Bey'in Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği 16 Haziran (1921) tarihli telgrafında³⁷; İngilizlerin TBMM hükümeti ile barış görüşmeleri yapmak ve Mustafa Kemal Paşa ile ilişki kurmak istediklerini belirtilmiştir.³⁸ Ankara, görüşmelere hazır olduğunu ancak müzakereler gizli mi, açık mı yapılacak, İngilizler adına görüşmeye katılacak kişinin kimliği ve yetki derecesinin tespit edilmesini istemiştir.³⁹ Hamit Bey'in istihbaratına göre görüşme açık olacak ve İngilizler adli kapitülasyonlar konusunda ısrarcı olacaklardır.⁴⁰ İngilizler ile barış görüşmesi bu tarihlerde gerçekleşmemiştir. Ancak İngilizler ile esir değişimi konusunda anlaşma sağlanabilmiştir.⁴¹ Türk ordusu tarafından Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde tutuklanan İngiliz subayları İngilizler tarafından hoş karşılanmamıştır.⁴² Günden güne artan esirler konusunda bir çözüm bulmak için Hamit Bey üzerinden Ankara ile anlaşmanın yollarını aramışlardır.⁴³ General Harington Anadolu'da esir edilen İngiliz subaylarının durumunun nasıl olduğu, kaç tane ve nerelerde olduklarını öğrenmek istemiş, bu iş için Binbaşı Henry'i bir tüccar kılığında Anadolu'ya gön-

³³ Fevzi Paşa'dan Hamit Bey'e 9 Haziran 1921 tarihli telgraf için bakınız: Himmetoğlu, s. 322.

³⁴ Ankara Antlaşması için bakınız: Bilge Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşaması", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, (Haz: B. Türkdoğan), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010, s. 209-246; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. 2, TTK Yay., Ankara 1991, s. 198-207.

³⁵ Fransız şirketlerinin Ankara Hükümetine askeri malzeme satmak için Hamit Bey ile görüşmelerine dair bakınız: BOA, HR. İM. 59-9.

³⁶ Himmetoğlu, s. 312 ve 324.

³⁷ Himmetoğlu, s. 326.

³⁸ Kemal Atatürk, *Nutuk*, (Haz. Zeynep Korkmaz), Ankara 2006, s. 435-436.

³⁹ Hariciye Vekili Y. Kemal Bey'in 21 Haziran 1921 tarihli telgrafı için bkz: Himmetoğlu, s. 329.

⁴⁰ Hamit Bey'in 23 Haziran 1921 tarihli telgrafı için bkz: Himmetoğlu, s. 329.

⁴¹ Esir değişimi konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: Rahmi Doğanay, Milli Mücadele'de Türk-İngiliz Esir Değişimi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilgiler Dergisi*, C.10, Sayı: 1(Elağış 2000), s. 69-78.

⁴² İngiliz esirlerinin iade edilmemesi; İstanbul'da son derece kızgınlığa sebep olduğunu ifade eden Hamit Bey'in 6 Haziran 1921 tarihli telgrafı için bakınız: Himmetoğlu, s. 318.

⁴³ BOA, HR. İM. 59-33.

dermiştir.⁴⁴ İstanbul'daki müttefik orduları komutanı olan General Harington, Mustafa Kemal Paşa ile İnebolu'da görüşmek ister ancak böyle bir görüşme diğer İngiliz görevlileri tarafından benimsenmediği için gerçekleşmemiştir.⁴⁵ İngiliz esirlerinin bırakılması konusu Haziran 1921'den itibaren gündeme gelmeye başlamıştır. 9 Haziran'da Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa, Hamit Bey'e çektiği telgrafından esirler ile ilgili şu hususları belirtmiştir:

Esir değişimi konusunda uluslararası hukuk kurallarına göre ve adaletli bir şekilde davranılması gerektiği, İngilizler Malta'daki tüm Türk esirleri salıvermedikçe İngiliz esirlerinin serbest bırakılması söz konusu olmayacağı belirtilmiştir. Ağustos ve Eylül aylarında görüşmeler devam etmiş ve Ekim ayında bir uzlaşmaya varılmıştır. 23 Ekim 1921'de İngiltere ile TBMM hükümeti arasında esir değişimi anlaşması imzalandı. Bu anlaşmada Türk tarafını Hamit Bey temsil etmiştir.⁴⁶ Malta'da tutulan Türklere karşılık Anadolu'da esir edilen İngilizler, 1-2 Kasım tarihlerinde Zonguldak ve İnebolu limanlarında değiştirilmiştir.⁴⁷

Sakarya Savaşı öncesine kadar Sevr'in yumuşatılarak kabul ettirilmesi politikasını güden ve Türkleri barışa zorlamak için Yunan ordusunun Anadolu içlerine kadar girmesini destekleyen İngilizler TBMM Hükümetini ve onun temsilcilerini fazla ciddiye almamışlardır. Bu yüzden de İngilizlerin Hamit Bey ile de temasları sınırlı düzeyde olmuştur. Daha çok kendi çıkarlarının zedelendiği veya zarar gördüğü durumlarda Hamit Bey üzerinden nota vermekle yetinmişlerdir. Hamit Bey ise bu dönemde yukarıda da ifade edildiği gibi İtilaf Kuvvetlerinin kendi aralarındaki sürtüşmeden de faydalanarak özellikle de Fransızlardan bilgi sızdırmayı başarmıştır. İlginç bir şekilde yayınlanan yazışmalarda⁴⁸ İtalyanlarla fazla bir teması olmadığı görülmektedir.⁴⁹ Ana gündem Anadolu davasında İngilizlerin politikaları, Yunan ordusunun harekât planları ve Fransızların görüşü şeklinde gerçekleşmiştir. Hamit Bey ekibiyle birlikte Milli Mücadele'nin Misak-ı Milli davasını hem

⁴⁴ Hamit Bey'in Mustafa Kemal'e gönderdiği 6 ve 7 Temmuz 1921 tarihli telgrafları için bkz: Himmetoğlu, s. 329.

⁴⁵ General Harington-Mustafa Kemal görüşmesi meselesinin ayrıntıları için bakınız: Rahmi Doğanay, "Kurtuluş Savaşı'nın Diplomatik Cephesi- İnebolu, (Mustafa Kemal- Harington Görüşmesi Meselesi)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 21, (Mayıs 1998), Ankara 2000, s. 49-64.

⁴⁶ Nutuk, s. 399; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara 2011, s. 188-194; Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C. 2, Nehir Yay., İstanbul 1993, s. 137-138.

⁴⁷ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye: 1921, (Der: Ali Satın), Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 66-67; İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harington, 13 Şubat 1922 tarihli mektubunda esir transferlerinin tamamlandığını bildirmektedir. Bkz; BOA, HR. İM. 60-17.

⁴⁸ Hamit Bey'in Ankara ile yazışmalarının bir kısmını Hüsnü Himmetoğlu yayınlamıştır. Kendisi Hamit Bey'in yazışmalarının müstakil bir kitap olacak kadar geniş olduğunu ifade etmektedir. Himmetoğlu, s. 378.

⁴⁹ Himmetoğlu, s. 311-378.

İstanbul'daki Avrupalı devletlerin temsilcilerine, hem İstanbul halkına ve hükümetine hem de Avrupa kamuoyuna duyurmayı vazife bilmiş ve bu görevini en zor şartlar altında ve imkânsızlıklar içerisinde gerçekleştirmiştir.

Hamit Bey'in yoğun mesai harcadığı faaliyetlerden birisi de Ankara Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in İstanbul temaslarıdır. Yeni Türk devletini Avrupa'ya tanıtmak üzere görevlendirilen Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, bu seyahatine çıkmadan önce İstanbul'a uğramış ve burada iki hafta kalarak çeşitli temaslarda bulunmuştur.⁵⁰ Yusuf Kemal Bey ve ekibi, İzmit'ten itibaren İstanbul hükümetinin tahsis ettiği bir özel bir tren ile Haydarpaşa'ya gelmiş ve bu treni sahilden bir Fransız torpido botu korumuştur.⁵¹ Yusuf Kemal Bey için bu imkânların sağlanmasında İstanbul mümessili etkin rol oynamıştır. Hamit Bey, Y. Kemal Bey'in tüm temaslarını organize etmiş ve onu Padişah, Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa ve Sadrazam Tevfik Paşa ile görüştürmüştür.⁵² Yüksek Komiserler ile de görüşen Y. Kemal Bey, bu temalarında Ankara'nın görüşlerini ifade etme imkânı bulmuştur.⁵³ Matbuat Cemiyeti, Darülfünun gibi kurumları ziyaret eden Hariciye Vekili, bulduğu her fırsatta TBMM'nin davasını anlatmıştır. Y. Kemal Bey, kendisi ile görüşmek isteyen heyetleri genelde Hilal-i Ahmer Cemiyeti binasında kabul etmiştir. Tüm bu görüşmeler ve faaliyetlerde Hariciye Vekili'ne Hilal-i Ahmer reisi Dr. Akil Muhtar ile Hamit Bey yardımcı olmuştur. Y. Kemal Bey bir yandan temaslarının sürdürürken basını da ihmal etmemiştir. İstanbul basınına⁵⁴ ve yabancı basın temsilcilerine⁵⁵ mülakat vererek görüşlerini açıklamıştır. 1 Mart 1922'de Marsilya'ya hareket eden kurula Hamit Bey de dâhil edilmiştir.⁵⁶ Hamit Bey'in bağlantıları çok güçlü olduğu için Avrupa temalarında kendisinden faydalanılmıştır.⁵⁷

Sakarya Zaferi'nden sonra Ankara'nın önemini kavrayan İngilizler ilişkilerini daha fazla artırmaya başlamışlardır. İtalyanların Anadolu'yu boşaltması ve Fransızların TBMM Hükümeti ile anlaşma yaparak onu tanınması İngilizleri hem kızdırmış hem de uyguladıkları politikalarda yalnız bırakmıştır. Milli Mücadele'nin askeri başarısının sağlanması Yunan ordularının Anadolu topraklarından çıkartılması ve Türk

⁵⁰ Y. Kemal Tengirşek, *a.g.e.*, s. 255-260.

⁵¹ Sarıhan, *a.g.e.*, C. 4, s. 278.

⁵² Ahmet İzzet Paşa, *a.g.e.*, C. 2, s. 144 ve 156.

⁵³ Yusuf Kemal Bey'in İstanbul temasları hakkında geniş bilgi için bakınız: Ömer Akdağ, "Büyük Tarruz'dan Önce Ankara ile İstanbul Arasında Saltanatın Âkibetini Tayin Eden Bir Görüşme" *Türkler*, Cilt: 16, (Ankara 2002), s. 97-105.

⁵⁴ Y. Kemal Bey'in Ermeni gazetecileri ile görüşmesi için bakınız: *Akşam*, 19 Şubat 1338-1922.

⁵⁵ Y. Kemal Bey'in Journel'd'Orient gazetesine verdiği mülakat için bakınız: *Vakit; İkdâm*, 22 Şubat 1338-1922.

⁵⁶ Tengirşek, *a.g.e.*, s. 260; Sarıhan, *a.g.e.*, C. 4, s. 300; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, C. 1, Ankara 1955, s. 417.

⁵⁷ Yusuf Hikmet Bayur, "TBMM Hükümeti Umur-ı Hariciye Vekili Yusuf Kemal TENGİRŞEK'in 1922 Mart'ında Yaptığı Avrupa Gezisi İle İlgili Anılar", *Belleten*, Cilt: XL, nr. 160, Ekim 1976, s. 617-667.

ordusunun Trakya, Çanakkale ve İstanbul üzerine doğru ilerleyişe geçmesi İtilaf Devletlerini endişeye sevk etmiştir. Hızlı bir şekilde Hamit Bey ile temasa geçip mütareke görüşmelerinin yapılmasını talep etmişlerdi.⁵⁸ Mudanya Mütarekesi ve sonrası yaşanan gelişmelerde Hamit Bey'in mesaisi daha artmıştır. Lozan görüşmelerinin başlayacağı tarihe kadar geçen süre kısa olmasına rağmen çok yoğun geçmiştir. Ankara'yı resmen muhatap almak zorunda kalan İngilizler başta olmak üzere İtilaf Kuvvetleri temsilcileri bütün notalarını Hamit Bey üzerinden Ankara'ya ulaştırmışlardır. Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişi tarihine kadar süreçte ve onun 19 Ekim 1922'de İstanbul'a geldikten sonraki dönemde Hamit Bey'in misyonu ayrıca ele alınmalıdır.

Anadolu harekâtının askeri safhasının başarıya ulaşmasından sonra Hamit Bey'in vazifesi bir süre daha devam etmiştir. Hamit Bey, Mudanya'ya giden İsmet Paşa ekibine İstanbul'dan katılmıştır. Kendisi İstanbul'dan Mudanya'ya Fransız torpidobotuyla gelmiş⁵⁹ ve İsmet Paşa'nın yabancı temsilciler ile görüşmesine zemin hazırlamıştır.⁶⁰ Mütareke hükümlerinin netleşmesinde Hamit Bey'in bilgi ve tecrübesinden yararlanılmıştır. Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İstanbul'a dönen Hamit Bey anlaşmanın uygulanması sürecinde temaslarını devam ettirmiştir. Hamit Beyin belirtilen siyasi temasları yanında lojistik anlamda Ankara hükümetinin bazı ihtiyaçlarını da karşılamıştır. Hariciye Vekaleti'nin talebiyle kağıt, mürekkep gibi bazı kırtasiye ihtiyaçları İstanbul'dan temin edilerek Ankara'ya gönderilmiştir.⁶¹

Mütareke imzalanmasından sonra Trakya'nın teslim alınması gündeme gelmiş ve TBMM Hükümeti bu işle ilgili yeni bir temsilci atamıştır. Hamit Bey'den sonra Ankara'nın İstanbul'da varlığını hissettirdiği en önemli temsilcilerden birisi de Refet Paşa'dır. Refet Paşa, 9 Ekim 1922 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti kararı ile TBMM Hükümeti ve Başkumandanlık adına Doğu Trakya'yı tesellüme memur edilmiştir.⁶² Refet Paşa'nın ilk başlarda görevi sadece Doğu Trakya'yı teslim almak olsa da görevi icabı İstanbul'da bulunup Yüksek Komiserler ile irtibata geçmek zorundadır.⁶³ Dolayısıyla Refet Paşa doğrudan Trakya'ya geçmek yerine önce İstanbul'a gelmiş ve burada işlerini belli bir düzene koyduktan sonra Trakya'ya geçmiştir.

⁵⁸ Mudanya Mütarekesi hakkında geniş bilgi için bakınız: Ali Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Ankara 1948.

⁵⁹ İsmet Paşa, Fransız, İngiliz ve İtalyan harp gemilerinin 3 Ekim 1922 sabahı Mudanya'ya geldiklerini ve Fransız torpido botunda F. Bouillion ve Hamit Bey bulunduğunu bildirmektedir. Bkz; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Sayı: 66, (Aralık 1968), vesika no: 1473.

⁶⁰ Sarıhan, *a.g.e.*, C. 4, s. 726.

⁶¹ Hariciye Vekâleti müsteşarı imzalı ve 6 Kasım 1922 tarihli ihtiyaç listesi için bakınız: BOA, HR. İM. 61-72.

⁶² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), nr. 30.18.1.1/5.30.15.

⁶³ Mudanya Mütarekesi gereği Trakya'nın Türk idaresine teslimi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Veysi Akın, *Trakya'nın Türklere Devir Teslimi*, Gen. Kur. Basımevi, Ankara 1996.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Refet Paşa'nın İstanbul'da ikameti ve görevi için gerekli hazırlıkların yapılmasını istemiştir. Bu hazırlıklar İstanbul Polis müdürü Esat Bey, Felah grubu ve Hamit Bey tarafından yürütülmüştür.⁶⁴ Refet Bey'in ikameti için Çapa'da bir konak⁶⁵, çalışmalarını yürütebilmesi için Babiali'ye yakın bir bina tahsis edilmiştir.⁶⁶ Yine ihtiyaçlar için dört otomobil, motorbot ve dil bilen tercümanlar temin edilmesi talep edilmiştir.⁶⁷ Fevzi Paşa, Hamit Bey'den Trakya'daki boşaltma işlemlerini ve bölgedeki gelişmeleri günlük olarak kendisine rapor edilmesini istemiştir.

Refet Paşa, Ankara'dan yola çıkıp önce Bursa'ya uğramış ve burada Mustafa Kemal ve diğer yetkililerle görüştüktan sonra 19 Ekim 1922'de Mudanya üzerinden İstanbul'a gelmiştir.⁶⁸ Refet Paşa'yı getiren Gülnihal vapuru Hamit Bey tarafından ayarlanmıştır. Gülnihal vapuru İstanbul Limanına girdiğinde Haydarpaşa önlerinde Refet Paşa'yı ilk karşılayanlardan birisi de Hamit Bey'dir.⁶⁹ Refet Paşa maiyeti ile birlikte Kabataş iskelesinden karaya çıkmış ve burada kendisini bekleyen kalabalık bir topluluk tarafından karşılanmıştır.⁷⁰ Devlet erkânı ile kısa bir selamlaşmadan sonra halkın sevgi gösterileri arasında iskeleden ayrılarak otomobil ile Divanyolu'nda yer alan Şark Mahfiline gelmiştir.⁷¹ Yol boyunca otomobilde kendisine Hamit Bey eşlik etmiştir. Fatih türbesini ziyaret eden Refet Paşa buradan Hilal-i Ahmer merkezine geçmiştir. Bu günden itibaren her ortamda toplumun çeşitli grupları ile görüşmeler yaparak Milli Mücadele'nin haklı davasını anlatmıştır.⁷²

Refet Paşa İstanbul'da temaslarını artırarak devam etmiştir. Bu dönemde hem İstanbul hükümeti ve Padişah ile görüşmüş hem de yabancı devlet temsilcileri ile görüşmüştür.⁷³ Barış konferansı öncesi İtilaf Devletleri tarafından İstanbul ve Ankara hükümetlerinin Lozan'a ayrı ayrı davet edilmesi yeni gelişmelere sebep ol-

⁶⁴ Akın, s. 93.

⁶⁵ Refet Paşa'nın ikameti için Çapa'da Emin Ali Paşa konağı tahsis edilmiştir: *Vakit*, nr. 1744, 21 Ekim 1922, s. 2.

⁶⁶ Refet Paşa Babiali'ye yerleşinceye kadar işlerini Divanyolu'nda bulunan Şark Mahfilinde yürütmüştür. Bkz; Göztepe, s. 439.

⁶⁷ Akın, s. 93.

⁶⁸ Refet Paşa'ya bu görevin verilmesi ve kendisinin yaptığı hazırlıklar için bakınız: Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, Cilt: I-II, Temel Yay., İstanbul 2011, s. 134-136; Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, Truva Yay., İstanbul 2004, s. 415-417

⁶⁹ Cebesoy, s. 152.

⁷⁰ Hâkimiyet-i Milliye, nr. 638, 19 Ekim 1922; Sarıhan, a.g.e., C. 4, s. 762-765.

⁷¹ "Refet Paşa İstanbul Toprağında", Hâkimiyet-i Milliye, nr. 641, 22 Ekim 1922.

⁷² Refet Paşa'nın halka hitabeleri ve temaslarının edebi bir üslupla anlatımı için bakınız: Peyami Safa, İstanbul'un İlk Şerefli Mümessili Refet Paşa, İstanbul ty.

⁷³ Refet Paşa'nın İstanbul'daki ilk günleri için yaveri Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin tuttuğu günlüklere bakınız: Erdal Aydoğan, "Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılanması ve İstanbul'daki İlk Günleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s. 253-261.

muştur. TBMM, barış görüşmelerinde Türk tarafının tezlerini savunmada zaaf yaşatacak bu ikiliği önlemek için 1 Kasım 1922’de Saltanatı kaldırmıştır.⁷⁴ Saltanatın kaldırılmasından kısa bir süre sonra Ahmet Tevfik Paşa hükümeti 4 Kasım 1922’de istifa etmiş ve son Osmanlı hükümetinin istifasından sonra başkent İstanbul’un TBMM idaresine geçmesi gündeme gelmiştir. Bu günlerde İstanbul’da bulunan Refet Paşa gelişmeler karşısında hızlı hareket ederek İstanbul’un idaresini üstlenmiş ve Trakya’nın devir teslim ile meşgul olmuştur.⁷⁵ İstanbul işlerinin çok ehemmiyet arzemesi ve Milli İdare’nin her yerde tesis edilmesi adına önemli günlerin yaşandığı bu devrede Refet Paşa için böyle bir görev planlanmadığı halde TBMM hükümetinin İstanbul’daki bir numaralı temsilcisi konumuna yükselmiştir.

Refet Paşa’nın İstanbul’daki icraatları konumuz dışında olmasına karşın onun görev ve yetkileri ile icraatları zaman zaman hem mecliste hem de basında tartışma konusu olmuştur. Refet Paşa Ankara’dan ayrılırken ve Bursa’daki toplantılarda kendisine İstanbul ile ilgili yazılı bir görev verilmemiş ancak yukarıda kısaca temas ettiğimiz gelişmeler onu, İstanbul’da TBMM Hükümetinin bir numaralı mümessili haline getirmiştir. Ancak bu dönemde Hamit Bey’in görevi de devam etmektedir. Bu dönemde Hamit Bey’in faaliyetlerinden bazısını şu şekilde sıralayabiliriz: Yunanlıların Trakya’yı tahliyesi esnasında yaptıkları zulümleri durdurması için Ankara Hükümetinin notasını müttefik komiserlere iletmıştır.⁷⁶ Yine Ekim ayının son günlerinde Milletler Cemiyetinin sekreteri Dr. Nansen ile mübadele konusunu görüşmüştür.⁷⁷ Lozan davetinin kabul edildiğine dair Ankara hükümetinin mesajını İtilaf temsilcilerine Hamit Bey iletmıştır.⁷⁸ İstanbul Hükümetinin istifasından bir gün sonra Hamit Bey, Müttefik askerlerin ve deniz kuvvetlerinin İstanbul’dan çekilmelerini isteyen iki notayı Müttefik Yüksek Komiserlerine ulaştırdı.⁷⁹ Ayrıca İstanbul’un asayişinden Türk yetkililer sorumlu olduğu ifade etti. Müttefikler bu istekleri öfkeyle karşılayıp ret etmişlerdir.⁸⁰ İstanbul’un vilayet haline getirilmesi ile ilgili idari düzenlemeleri de protesto eden müttefik komiserler itirazlarını Ha-

⁷⁴ Saltanatın kaldırılması hakkında bakınız: Dursun Ali Akbulut, “Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları”, *Türkler*, Cilt: 16, (Ankara 2002), s. 347-351.

⁷⁵ Refet Paşa’nın İstanbul’daki faaliyetleri ve İstanbul’da milli iradenin kurulma sürecindeki gelişmeler hakkında geniş bilgi için bakınız: Betül Aslan, “İstanbul’da TBMM İdaresinin Kurulması”, *Türkler*, Cilt: 16, (Ankara 2002), s. 106-115; Mehmet Özdemir, *Kurtuluş Savaşında Bir Diplomasi Zaferi: İstanbul’un Teslim Alınması*, *Türkler*, Cilt: 16, (Ankara 2002), s. 230-243; Halit Kaya, *Refet Paşa, Askeri ve Siyasi Hayatı*, (1881-1963), Bengi Yay., İstanbul 2010, s. 134-157.

⁷⁶ TBMM Hükümeti’nin protestosu için bakınız: BOA, HR. İM. 60-36; 60-51 ve 60-52; *Renin*, nr. 12, 25.10.1922.

⁷⁷ G. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, C. 2, s. 6.

⁷⁸ Sarıhan, *a.g.e.*, C. 4, s. 789.

⁷⁹ Aslan, *a.g.m.*, s. 108.

⁸⁰ *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye: 1922*, (madde: 113 ve 114), s. 83.

mit Bey'e iletmışlerdir.⁸¹ Saltanatın kaldırılmasına zemin hazırlayan A. Tevfik Paşa-Ankara yazışmalarına da Hamit Bey'in aracılık etmiştir.

Refet Paşa'nın İstanbul'a gelmesi ile Hamit Bey'in görevi sona ermemektedir. Bu durum karıştırılmaktadır. Refet Paşa'nın yaveri anılarında Refet Paşa'nın siyasi temsilcilik görevini İstanbul'a ayak bastığı gün (19 Ekim) teslim aldığını ifade etmektedir.⁸² Ancak bu bilgi doğru değildir. Hamit Bey, 19 Ekim'den 9 Kasım 1922 tarihine kadar siyasi temsilcilik görevine devam etmiş ve bu konuda Refet Paşa'ya yardımcı olmuştur. 9 Kasım'da Lozan heyeti ile birlikte İstanbul'dan ayrılması ile onun temsilcilik görevi sona ermiştir.⁸³ İstanbul temsilciliğinde biriken evrak Refet Paşa'nın karargâhına devredilmiştir.⁸⁴ İstanbul için yeni bir unvanla ve yeni bir görevli atanasıya kadar bu işleri Refet Paşa yürütmüştür.⁸⁵

4 Kasım'da İstanbul hükümetinin istifası, 8 Kasım'da Refet Paşa'nın karargâhını Babıalî'ye taşıması ve İstanbul'un idaresine TBMM adına fiilen el koyarak bir takım idari ve mali düzenlemeler yapması tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Refet Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetleri ve kullandığı yetki TBMM'de bazı vekiller tarafından eleştirilmiştir.⁸⁶ Hamit Bey'in Lozan'a gideceği belli olduktan sonra İtilaf Devletleri nezdinde siyasi temsilcilik ile ilgili kendisine bir yetki verilmesini talep eden Refet Paşa'ya bu yetki Bakanlar Kurulu'nun 6 Kasım 1922 tarihli toplantısında verilmiştir.⁸⁷ Refet Paşa, TBMM Hükümeti ve Başkumandanlık namına "İtilaf mümessilleriyle temas ve müzakere etmek üzere" yetki verilmiştir. Bu yetki, Başvekil Hüseyin Rauf Bey tarafından, 7 Kasım 1922 tarihinde telgrafla Hamit Bey ve Refet Paşa'ya bildirilmiştir.⁸⁸

Bu arada Kasım ayının son günlerinde Edirne Valisinin raporuyla Trakya'nın tahliyesinin tamamlandığı bildirildi.⁸⁹ Refet Paşa, gelişen durum ve günden güne artan İstanbul'un işleriyle Trakya temsilciliği arasında bir tercih

⁸¹ Sarıhan, *a.g.e.*, C. 4, s. 813.

⁸² Erdal Aydoğdu, "Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılama ve İstanbul'daki İlk Günleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, s. 257. Aynı şekilde H. Himmetoğlu da Hamit Bey'in görevinin 19 Ekim'de sonra erdiğini ifade ediyor ancak faaliyetlerin devam ettiği açık bir şekilde görülmektedir. Bkz; Himmetoğlu, s. 358.

⁸³ Hamit Bey'in içinde bulunduğu Lozan Heyetinin Marsilya'ya hareketi ile ilgili basında çıkan haberler için bakınız: *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, nr. 15, 15 Teşrin-i Sani 1338-1922, s. 72; İkdâm, 10 Teşrin-i Sani 1338-1922.

⁸⁴ "Şimdiye kadar Hamit Bey tarafından yürütülen Ankara'nın İstanbul'daki temsilciliği lağvedilerek işleri Refet Paşa karargahına devredildi" Bkz, Sarıhan, *a.g.e.*, C. 4, s. 816.

⁸⁵ BCA, nr. 30.18. 1.1/6. 34. 18.

⁸⁶ Refet Paşa'nın İstanbul'daki uygulamaları üzerine yoğunlaşan bir çalışma için bakınız: Dursun Ali Akbulut, "Heyet-i Vekilecik", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, Aralık 1992, s. 1-10.

⁸⁷ BCA, nr. 30.18.1.1/6.34.18; Aslan, *a.g.m.*, s. 109.

⁸⁸ BOA, HR. İM. 13-24.

⁸⁹ Akın, s. 156.

yapmak zorunda kalmış ve kendisinin görev alanının netleştirilmesini talep etmiştir.⁹⁰ Aslında “Refet Paşa İstanbul işlerinin yoğunluğu nedeniyle buradan ayrılmak istemiyordu. İstanbul’a gelişi esnasında buraya dair bir görevi olmasına rağmen gelişen hadiseler sebebiyle İstanbul işlerine vaziyet eylemesi ve bunda başarılı olması kendisine fiili bir durum kazandırmıştı. Kasım ayı boyunca hem Trakya işleri ile ilgilenmiş hem de İstanbul’un yönetiminde söz sahibi olmuştur. Bu durum mecliste rahatsızlığa sebep olsa da Refet Paşa nüfuzunu yitirmek istemiyordu. Trakya kumandanlığı ve İstanbul mümessilliği gibi iki önemli unvanı aynı anda üzerinde bulundurmak istiyordu.”⁹¹ Ankara ise kendisinin asli görevinin Trakya kumandanlığı olduğu ve İstanbul ile ilgili yeni görevlilerin tayin edildiğini ancak onların görevlerini teslim alacakları ana kadar vekâletle İstanbul işlerini yürütmesi istenmiştir. Refet Paşa, 24 Aralık 1922 tarihinde Trakya’ya hareket etmek üzere İstanbul’dan ayrılmış ve ertesi gün Tekfurdağı’na ulaşmıştır.⁹²

Hamit Bey 9 Kasım 1922’de Sulh heyeti ile birlikte Lozan’a hareket etmek üzere İstanbul’dan ayrılmıştı. Onun ayrılmasından sonra görevine bir süre Refet Paşa devam etmiştir. Bir süre sonra Hamit Bey’in Lozan’daki görevine son verilmiş ve kendisi geri gönderilmiştir. 1925-1929 yılları arasında Fransa’da bulunmuş sonra tekrar ülkesine dönmüştür. Kısa sürecek mali danışmanlıklar dışında kendisine bir vazife verilmemiştir. 1943’te İstanbul’da vefat etmiştir.⁹³

Kaynakça

- Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. 2, Nehir Yay., İstanbul 1993.
- AKBULUT, Dursun Ali, “Heyet-i Vekilecik”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, Aralık 1992, s. 1-10.
- AKBULUT, Dursun Ali, “Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları”, *Türkler*, Cilt: 16, (Ankara 2002), s. 347-351.
- AKDAÇ, Ömer, “Büyük Taarruz’dan Önce Ankara ile İstanbul Arasında Saltanatın Âkibetini Tayin Eden Bir Görüşme” *Türkler*, Cilt: 16, (Ankara 2002), s. 97-105.
- AKGÜN, Seçil – Uluğtekin, Murat, *Hilâl-i Ahmer’den Kızılay’a*, C. I, Ankara 2000.
- AKGÜN, Seçil Karal, “Cumhuriyet Duyurulurken Geride Bırakılmayan Bir Kurum: Hilal-i Ahmer Cemiyeti, *OTDÜ Gelişme Dergisi*, Sayı: 39, Nisan 2012, s. 111-136.
- AKIN, Veysi, *Trakya’nın Türklere Devir Teslimi*, Gen. Kur. Basımevi, Ankara 1996.
- ASLAN, Betül, “İstanbul’da TBMM İdaresinin Kurulması”, *Türkler*, Cilt: 16, (Ankara 2002), s. 106-115.
- ATATÜRK, Kemal, *Nutuk*, (Haz. Zeynep Korkmaz), Ankara 2006.

⁹⁰ Mehmet Özdemir, *a.g.m.*, s. 240.

⁹¹ Akın, s. 156-158.

⁹² Refet Paşa, Adnan Bey’e 24 Aralık 1922 tarihli telgrafında saat 11 civarında karargâhıyla birlikte Tekfur Dağı’na ulaştığını bildirmiştir. Bkz; BOA, HR. İM. 13-124.

⁹³ Hamit Bey’in hayatı hakkında bakınız: Fethi Tevetoğlu, “Kızılaycı Hâmid Bey”, s. 681-690.

- AYDOĞAN, Erdal, "Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılansısı ve İstanbul'daki İlk Günleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s. 253-261.
- BAYDAR, Ekrem, "Mustafa Kemal'in Gizli Teşkilatını Ben İdare Ediyordum", *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1970.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, "TBMM Hükümeti Umur-ı Hariciye Vekili Yusuf Kemal TENGİRŞEK'in 1922 Mart'ında Yaptığı Avrupa Gezisi İle İlgili Anılar", *Belleten*, Cilt: XL, nr. 160, Ekim 1976, s. 617-667.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele*, C. 1, Ankara 1955.
- CEBESÖY, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, Cilt: I-II, Temel Yay., İstanbul 2011.
- CRİSS, Bilge, *İşgal Altında İstanbul (1918-1923)*, İletişim Yay., İstanbul 2000.
- ÇANKAYA, Mücellitoğlu Ali, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. 1, Ankara 1954.
- ÇAPA, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1915-1925)*, Ankara 2010.
- DAĞISTAN, Adil, "Milli Mücadele'de Türk-Fransız İlişkileri (1918-1921)", *Türkler*, C. 16 (Ankara 2002), 272-277.
- DOĞANAY, Rahmi, "Kurtuluş Savaşı'nın Diplomatik Cephesi- İnebolu, (Mustafa Kemal- Harington Görüşmesi Meselesi)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 21, (Mayıs 1998), Ankara 2000, s. 49-64.
- DOĞANAY, Rahmi, *Milli Mücadele'de Türk-İngiliz Esir Değişimi*, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilgiler Dergisi*, C.10, Sayı: 1 (Elazığ 2000), s. 69-78.
- HİMMETOĞLU, Hüsnü, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, C. 1, İstanbul 1975.
- İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye: 1921, (Der: Ali Satın), *Tarihçi Kitabevi*, İstanbul 2011.
- İstiklal Harbi'mizde PTT, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2009.
- JAESCHKE Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, C. 1, TTK Yay., Ankara 1970.
- JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara 2011.
- KAYA, Halit, *Refet Paşa, Askerî ve Siyasi Hayatı, (1881-1963)*, Bengi Yay., İstanbul 2010.
- ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, Truva Yay., İstanbul 2004.
- ÖZDEMİR, Mehmet, *Kurtuluş Savaşında Bir Diplomasi Zaferi: İstanbul'un Teslim Alınması*, *Türkler*, Cilt: 16, (Ankara 2002), s. 230-243.
- Peyami Safa, İstanbul'un İlk Şerefli Mümessili Refet Paşa, İstanbul ty.
- Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, C. 2, İşaret Yay., İstanbul 1992.
- SONYEL, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. 2, TTK Yay., Ankara 1991.
- TENGİRŞEK, Y. Kemal, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul 1967.
- TEVETOĞLU, Fethi, "Kızılaycı Hâmid Bey", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 3, Sayı: 9, Temmuz 1987, s. 681-690.
- TEVETOĞLU, Fethi, *Atatürk ile Samsun'a Çıkanlar*, TTK Yay., Ankara 1971.
- TÜRKGELDİ, Ali, *Mondros ve Mudanya Mudanya Müteahheleri Tarihi*, Ankara 1948.
- Türkiye'de Yunan Fecayî*, I-II, (Neşr. Dahiliye Nezareti), İstanbul 1337-1921.
- YAVUZ, Bilge, "1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşaması", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, (Haz: B. Türkdoğan), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010.
- YURTSEVER, Serdar, *Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri, Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)*, Atam Yay., Ankara 2008.